

Date: 19th January-2025

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIGA TURLI MA'NOLI SO'ZLARNI
TUSHUNTIRISH METODIKASI

Qahramonov Aliboy Yolgoshevich

Filologiya fanlari nomzodi, ISFT instituti katta o'qituvchisi

Boymatova Mohichehra Tojiboy qizi

Maxammadiyeva Munavvar Olimovna

Shukurova Ruxsora Shavkat qizi

ISFT instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti 3-kurs talabalari

Annotatsiya: So'zlarning ma'nosini tushuntirish o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini o'stiradi. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlarning atamaları ham tushuntirilishi lozim bo'lgan so'zlar qatoriga kiritiladi. Atamalarning ma'nosini tushuntirish mazkur so'z anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga turli ma'noli so'zlarni tushuntirish usullari to'g'risida malumot berilgan.

Kalit so'zlar: so'z, ma'no, tushuntirish, fan, ma'nodosh, sinonim, antonim, zid, til, ma'nodosh, maqol, o'quvchi, o'qituvchi, nutq, shakldosh.

Ma'nodosh so'zlar (sinonimlar) talaffuzi, yozilishi har xil bo'lgan bir umumiy tushuncha (ma'no) ifodalaydigan so'zlardir. Sinonimlar bir-biridan qo'shimcha ma'no qirrasini, emotsional bo'yog'i, qo'llanilishi jihatidan o'zaro farqlanadi. *Katta, ulug', buyuk, zo'r, azim, ulkan, bahaybat, haybatli, yirik, gigant* sinonimik qatorini tashkil qilgan so'zlardan *katta* so'zi keng tushunchani anglatib, aniq tushunchaga nisbatan ham, mavhum tushunchaga nisbatan ham ishlatilaveradi. *Ulug', buyuk, zo'r, azim, ulkan* so'zlari hajmi ancha katta bo'lgan narsalarga, *bahaybat, haybatli* so'zlari esa o'lchovi juda katta bo'lgan narsalarga nisbatan ishlatiladi. *Yirik* kam ishlatiladi. *Gigant* kitobiy uslubga xos bo'lib, asosan joy, qurilishga nisbatan qo'llaniladi.

Sinonimlar tilni leksik tomondan boyitadi, shuning uchun bunday so'zlar bilan ishlash juda muhim. Kishi lug'atida sinonimlar qancha ko'p bo'lsa, uning til ifodaliligi shuncha ortadi.

O'zbek tili - sinonimlarga boy til. «O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati» da *katta* so'zining 11 ta, *marta* so'zining 13 ta sinonimi berilgan.

Boshlang'ich sinflarda sinonim haqida nazariy ma'lumot berilmaydi, ammo sinonimlar haqidagi tushuncha amaliy mashq yordamida shakllantiriladi. Sinonimlar bilan ishlash elementar tarzda 1-sinfdan boshlanadi: o'quvchilar berilgan so'zning sinonimini topishga, boshqacha qilib qanday aytish mumkinligini tushuntirishga, 2-3-sinflarda esa berilgan so'zning 2-3 sinonimini topib aytishga o'rgatiladi.

Boshlang'ich sinflarda ma'nodosh so'zlarga oid quyidagicha mashqlar ishlatiladi:

1. Berilgan ma'nodosh so'zlarni guruhlash. Bunda bir so'z turkumiga oid ikki sinonimik qatordagi so'zlar ichiga bir-ikkita boshqa so'z kiritib beriladi. O'quvchilar

Date: 19th January-2025

sinonimlarni ikki guruhga ajratib aytadilar. Buning uchun soʻzlar quyidagi kabi berilishi mumkin: *vatan, maqsad, diyor, niyat, mamlakat, murod, yurt*.

2. Berilgan soʻzga sinonim tanlash. Oʻqituvchi otni oʻtganda *osmon*, sifatni oʻtganda *mazali*, feʼlni oʻtganda *koʻnikmoq* soʻzlarini aytadi. Oʻquvchilar bu soʻzlarga sinonim tanlaydilar: *osmon-koʻk, samo, falak; mazali - lazzatli, laziz, totli; koʻnikmoq - oʻrganmoq, odatlanmoq, odat qilmoq*.

3. Tushirib qoldirilgan sinonim soʻzlarni oʻz oʻrniga qoʻyib, matnni koʻchirish. Bunda yozilishi kerak boʻlgan sinonim soʻzlar roʻyxati tekshirish uchun beriladi. Oʻquvchilar sinonimlarni oʻrniga qoʻyib, ularning qoʻllanilishidagi farqni tushuntiradilar.

4. Maʼnodosh soʻzlardan mosini qoʻyib gaplarni koʻchirish. Buning uchun sinonim soʻzlar qatori qavs ichida beriladi, oʻquvchi gapning mazmuniga mosini tanlab gapni koʻchiradi: *Daryo suvini (bahor, koʻklam) toshirar, odam qadrini (mehnat, ish) oshirar. Oltin (oʻt, olov, alanga)da, odam (ish, mehnat)da bilinadi. Birlashgan (yov, dushman) ni qaytarar.*

5. Sinonim soʻzlar qatoridan foydalanib didaktik material tuzish va u bilan mashq ishlash. Buning uchun toʻrtta sinonimik qatoridagi soʻzlar tanlanadi va 16 katakka aralash joylashtiriladi. Oʻqituvchi shu katakchalardagi bir soʻzni aytadi. Masalan, *chiroyli*. Oʻquvchilar shu soʻzga yaqin maʼnoli soʻz (sinonim)ni katakchalardan topib aytadilar: *goʻzal, dilbar, sohibjamol, husndor*. Sinonim soʻzlar qatori bilan soʻz birikmasi tuzadilar: *chiroyli shahar, goʻzal manzara, sohibjamol malika* va h.k.

Qarama-qarshi, zid maʼno bildiradigan soʻzlar zid maʼnoli soʻzlar (antonimlar) deyiladi. Antonimlar belgi bildiradigan soʻzlarda koʻp uchraydi. Antonimik munosabat soʻz bilan frazeologik birlik (ibora) orasida ham boʻladi (*yalqov - yuragida oʻti bor* kabi).

Boshlangʻich sinf oʻquvchilari antonimlar bilan amaliy tanishtiriladi. Antonimlar ustida ishlash matndan antonimni topishdan boshlanadi, keyin maxsus mashqlar ishlatiladi:

1. Berilgan soʻzlarga antonim tanlash. Otni oʻtganda: *azob - ... , doʻstlik - ... , oq - ... , yoshlik - ... ,* sifatni oʻtganda: *dangasa - ... , anqov - ... , rostgoʻy - ... , dono - ... , kasal - ... ,* feʼlni oʻtganda: *kasallandi - ... , yondi - ... , boshladi - ...* kabi beriladi. Oʻquvchilar berilgan otga *rohat, dushmanlik, qora, qarilik;* sifatga *mehnatkash, hushyor, yolgʻonchi, nodon, sogʻ;* feʼlga *sogʻaydi, oʻchdi, tugatdi* antonimlarini tanlab, jufti bilan yozadilar.

2. Zid maʼnoli soʻzlarni qatnashtirib gap tuzish. Bunda oʻqituvchi antonim tanlab gap tuzish uchun soʻz beradi, oʻquvchilar berilgan soʻzga antonim tanlaydilar va ularni qatnashtirib gaplar tuzadilar.

3. Berilgan gapga antonim topib qoʻyish. Oʻqituvchi *“Toʻgʻri odam ... soʻzdan or qilur. Yosh kelsa ishga, ... kelsa oshga. Yaxshi gap - moy, ... gap - loy. Gapni oz soʻzla, ishni ... koʻzla”* kabi gaplar beradi, oʻquvchilar gap mazmuniga mos antonim topib, gapni oʻqiydilar (yoki yozadilar).

Oʻquvchilar lugʻatini maʼnodosh va zid maʼnoli soʻzlar bilan boyitish oʻz fikrini aniq, ravon va ifodali bayon etishga yordam beradi.

Odatda koʻp maʼnoli soʻzlar ham uchrab turadi, ammo oʻquvchilar koʻp maʼnoli soʻz ekanini tushunib yetmaydilar.

Date: 19th January-2025

O'qituvchi badiiy asar ustida ishlash jarayonida o'quvchilarni ko'chma ma'nodagi so'zlar bilan tanishtirish orqali ayrim so'zlar ko'p ma'noda ishlatilishini tushuntirib boradi. SHu bilan birga, maxsus mashqlar ham ishlatiladi:

1. So'zlarning so'z birikmasidagi ma'nosini qiyoslash: *soat yurdi, poezd yurdi, ukam yurdi; tosh yo'l, tosh yurak; kumush qoshiq, kumush osmon, kumush qish.*

2. Gapnlarni o'qib, ajratib ko'rsatilgan so'zlarning ma'nosini aytish: *Bu yil yoz issiq bo'ldi. Sen o'rtog'ingga xat yoz.*

Boshlang'ich sinflarda ko'p ma'noli va shakldosh (omonim) so'zlar yuzasidan nazariy ma'lumot berilmaydi, bunday tushunchalarni shakllantirishga tayyorgarlik ko'riladi, xolos.

O'quvchilar nutqini boyitishda maqollar katta ahamiyat kasb etadi. Maqollar o'qish uchun ham, suhbat uchun ham, hikoya tuzish uchun ham, grammatik tahlil va yozuv uchun ham juda qulay materialdir. Ular ixcham, sermazmun va ta'sirchan bo'ladi; maqollar o'quvchilarning badiiy didini o'stiradi, nutqqa e'tibor bilan qarashga, to'g'ri, mantiqiy fikrlashga o'rgatadi, estetik tarbiyasida muhim o'rin tutadi. O'qish kitoblarida mavzuga bog'liq holda, o'zbek tili darsliklarida esa mashq matnlari ichida xilma-xil mavzularda juda ko'p maqollar beriladi. O'quvchilar maqollarni o'qib, o'qilgan asarning axloqiy muammosi bilan, hayotiy sharoit bilan bog'laydilar, ularning majoziy mazmunini, ayrim so'z va iboralarning ma'nosini tushuntiradilar. Natijada o'rni bilan maqollardan foydalana boshlaydilar.

Maqollar o'qilgan asarning xulosasi sifatida ishlatilib, ko'pgina asarlarning mazmunini tushunib olishga yordam beradi. Masalan, «Ovchi, Ko'kcha va Dono» (4-sinf) ertagining xulosasi sifatida «Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar», «Ahillikda hikmat ko'p», «Birlashgan kuch yengilmas», «Do'stlar ahil bo'lsa, ish oson bo'lur» maqollari; «Odobli bo'lish osonmi?» (A. Obidjon) asaridan so'ng «Odob – kishining ziynati», «Odobli bola elga manzur», «Ilmning kattasi – odob», «Aql yoshdan, odob boshdan» maqollari beriladiki, bular shu asar mazmunining mag'zini ochib beradi. O'quvchilar maqollarni yoqtiradilar, shuning uchun ham maqollar bilan berilgan topshiriqlarni jon-dildan bajaradilar. O'qituvchi shularni hisobga olib, maqollar bilan xilma-xil mashqlar ishlatish orqali o'quvchilarga so'zlarning majoziy ma'nosini, ko'p ma'no ifodalashini amaliy singdirib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dehqonova M.U., Djanaliyeva G.A. Ta'lim metodlarini tanlash mezonlari va muammolari. Ta'lim texnologiyalari. T., 2006-yil
2. Mehriddinov Z. Isamuhammedov O. "Boshlang'ich ta'lim saboqlari" Toshkent 2014.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022
4. M.Yo'ldoshev. O'zbek tili praktikumi (1-qism). Toshkent: TDPU. 2005
5. Oripov B. T. Darslarning samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent: 1983-yil.

Date: 19th January-2025

6. Roziqov O., Og'ayev S., Mahmudov M., Adizov B. Ta'lim texnologiyasi. – T.: O'qituvchi, 2002.
7. Y.Azimov, R.Qo'ldoshev. Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari. GlobeEdit, 2020

